भैरवनाथ रिमाल 'कदम'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
बद्रीविक्रम बानियाँ
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६६

शोधनिर्देशक
सह-प्राध्यापक
डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम

भैरवनाथ रिमाल 'कदम'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
बद्रीविक्रम बानियाँ
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६६

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, एम्.ए. दोस्रो वर्षका छात्र **बद्रीविक्रम बानियाँले भैरवनाथ रिमाल 'कदम'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले निकै परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको समुचित मूल्याङ्कनका लागि विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६६/१२/

... ...

सह-प्रा. डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६६ ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

मिति : २०६६/१२/

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र **बद्रीविक्रम बानियाँ**ले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **भैरवनाथ रिमाल 'कदम'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
१) प्रा. राजेन्द्र सुवेदी (विभागीय प्रमुख)	… … … … … … …
२) सह-प्रा. डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम (शोधनिर्देशक)	… … … … … … …
३) प्रा. मोहनराज शर्मा (बाह्य परीक्षक)	… … … … … … …

कृतज्ञताज्ञापन

मैले **भैरवनाथ रिमाल 'कदम'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शोधपत्र तयार पार्दा निर्देशकको मात्र होइन, एउटा सहयोगी गुरुको समेत भूमिका निर्वाह गरिदिनुहुने श्रद्धेय गुरु सहप्राध्यापक डा. श्री लक्ष्मणप्रसाद गौतम प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधकार्यको अवधिमा उचित सल्लाह र सुझाव दिई सहयोग गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्राध्यापक श्री राजेन्द्र सुवेदीप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । सदैव मेरो समुज्ज्वल भविष्यको कामना गर्नुहुने मेरा बाबा-महतारी श्री पूर्णबहादुर बानियाँ र श्रीमती सन्तमाया बानियाँ प्रति म आजीवन ऋणी छु ।

शोधकार्यको अवधिमा उचित सल्लाह र सहयोग गरिदिनुहुने आत्मीय मित्रजन प्रकाश घिमिरे, तारा निरौला, शैलेशकुमार उपाध्याय, नारायणप्रसाद गौतम, मनिराम जैशी, घनश्याम शर्मा, विपीराज दहाल, राजन काफ्ले, रामु लामा र सोमप्रसाद दाहाललाई मुरीमुरी धन्यवाद दिन्छु । जसको जीवनी र व्यक्तित्वका साथै कृतिको अध्ययन-विश्लेषणले प्रस्तुत शोधको स्वरूप निर्माण हुन सक्यो, ती शोधनायक तथा विद्वान कवि तथा गीतकार भैरवनाथ रिमाल 'कदम'प्रति म कृतज्ञ छु । प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने अभिषेक रिमाललाई पनि मैले यहाँ सम्झेको छु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, कीर्तिपुरप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुरसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु । अस्तु ।

<u>शोधार्थी</u>

शैक्षिक सत्र :२०५९/०६१

क्रमाङ्क : १४१

मिति : २०६६/१२/

... ...

बद्रीविक्रम बानियाँ
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, २०६६ ।

विषयसूची

पृष्ठसंख्या

शीर्षक परिच्छेद एक

शोधपरिचय १-४

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन १

१.३ विषय परिचय १

१.४ शोधसमस्या १

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.६ अध्ययनको औचित्य, महत्त्व तथा उपयोगिता २

१.७ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.८ शोधकार्यको सीमा ४

१.९ सामाग्री सङ्कलन र शोधविधि ४

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा ४

परिच्छेद दुई

भैरवनाथ रिमाल ‘कदम’को जीवनी ५-१२

२.१ पृष्ठभूमि ५

२.२ जन्म र जन्मस्थान ५

२.३ बाल्यकाल ५

२.४ शिक्षा-दिक्षा ६

२.५ दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति ७

२.६ आजीविका ७

२.७ रुचि ८

२.८ स्वभाव ८

२.९ प्रेरणा र प्रभाव ९

२.१० दुर्घटना ९

२.११ सम्मान तथा पुरस्कार ११

२.१२ 'कदम' उपनामको सन्दर्भ १२

परिच्छेद तीन

भैरवनाथ रिमाल'कदम'को व्यक्तित्व १३-१६

३.१ पृष्ठभूमि १३

३.२ बाह्य व्यक्तित्व १३

३.३ आन्तरिक व्यक्तित्व १३

३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व १४

३.३.१.१ कवि व्यक्तित्व १४

३.३.१.२ गीतकार व्यक्तित्व १४

३.३.१.३ नाटककार व्यक्तित्व १५

३.३.१.४ निबन्धकार व्यक्तित्व १५

३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व १५

३.३.२.१ धार्मिक व्यक्तित्व १६

३.४ भैरवनाथ रिमाल 'कदम'को समग्र व्यक्तित्वको विवरण १६

परिच्छेद चार

भैरवनाथ रिमाल 'कदम'को कृतित्वको अध्ययन १८-११४

४.१ भैरवनाथ रिमालको साहित्यिक यात्रा र चरण विभाजन १८

४.१.१ प्रथम चरण (आरम्भ २००८ देखि २०३१ सम्म) १९

४.१.२ द्वितीय चरण (२०३१ देखि हालसम्म) २०

४.२ 'राष्ट्रिय सवाई काव्य' ऐतिहासिक काव्यसङ्ग्रहको अध्ययन २१

४.२.१ कृतिपरिचय २१

४.२.२ विषयवस्तु र भाव २५

४.२.३ भाषाशैली २७

४.३ 'शून्य शिला' कवितासङ्ग्रहको अध्ययन ३०

४.३.१ कृति परिचय ३०

४.३.२ विषयवस्तु र भाव ३२

४.३.३ भाषाशैली ३३

४.४ 'हरेक प्रहर अनेक लहर' कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण ३५

४.४.१ कृति परिचय ३५

४.४.२ विषयवस्तु र भाव ३७

४.४.३ भाषाशैली ३८

४.५ 'नेमुनिको सपना' कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण ३९

४.५.१ कृति परिचय ३९

४.५.२ विषयवस्तु र भाव ४०

४.५.३ भाषाशैली ४२

४.६ 'कहाँ छैन आँसु' गीतिकवितासङ्ग्रहको अध्ययन ४३

४.६.१ कृति परिचय ४३

४.६.२ विषयवस्तु र भाव ४७

४.६.३ भाषाशैली ४९

४.७ 'विन्दु' राष्ट्रिय भावनात्मक खण्डकाव्यको अध्ययन ५०

४.७.१ कृति परिचय ५०

४.७.२ कथानक ५०

४.७.२.१ आरम्भ भाग ५०

४.७.२.२ विकास भाग ५१

४.७.२.३ उत्कर्ष भाग ५१

४.७.२.४ अपकर्ष भाग ५१

४.७.२.५ अन्त्य भाग ५२

४.७.३ पात्र विधान ५३

४.७.४ विषयवस्तु ५३

४.७.५ उद्देश्य ५४

४.७.६. परिवेश ५४

४.७.७. भाषाशैली ५४

४.८ 'जिन्दगीका पानाभरि' गीतिकवितासंङ्ग्रहको अध्ययन ५५

४.८.१ कृति परिचय ५५

४.८.२ विषयवस्तु र भाव ५९

४.८.३ भाषाशैली ६०

४.९ 'भक्ति र समर्पण' निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण ६१

४.९.१ परिचय ६१

४.९.२ विषयवस्तु र भाव ६२

४.९.३ भाषाशैली ६६

४.१० 'मेरो देश अनि म' भावनात्मक राष्ट्रिय काव्यको विश्लेषण ६७

४.१०.१ कृति परिचय ६७

४.१०.२ भावविधान वा विषय वस्तु ६७

४.१०.३ भाषाशैली ६९

४.११ ‘झझल्को’ कवितासङ्ग्रहको अध्ययन

४.११.१ कृति परिचय ७०

४.११.२ विषयवस्तु र भाव ७२

४.११.३ भाषाशैली ७३

४.१२ ‘भगवान्, ढोका खाली देऊ !’ भजन सङ्ग्रहको अध्ययन ७५

४.१२.१ कृति परिचय ७५

४.१२.२ विषयवस्तु र भाव ७७

४.१२.३ भाषाशैली ७८

४.१३ ‘ढुङ्गाको मूर्ति’ कवितासङ्ग्रहको अध्ययन ७९

४.१३.१ कृति परिचय ७९

४.१३.२ विषयवस्तु र भाव ८०

४.१३.३ भाषाशैली ८२

४.१४ ‘लोली’ कवितासङ्ग्रहको अध्ययन ८२

४.१४.१ कृति परिचय ८२

४.१४.२ विषयवस्तु र भाव ८५

४.१४.३ भाषाशैली ८६

४.१५ ‘दर्शन’ कवितासङ्ग्रहको अध्ययन ८७

४.१५.१ कृति परिचय ८७

४.१५.२ विषयवस्तु र भाव ८९

४.१५.३ भाषाशैली ९०

४.१६ ‘माटो रम्छ’ कवितासङ्ग्रहको अध्ययन ९१

४.१६.१ कृति परिचय ९१
४.१६.२ विषयवस्तु र भाव ९२
४.१६.३ भाषाशैली ९४
४.१७ 'शैलजा' कवितासङ्ग्रहको अध्ययन ९५
४.१७.१ कृति परिचय ९५
४.१७.२ विषयवस्तु र भाव ९६
४.१७.३ भाषाशैली ९७
४.१८ 'जिन्दगीका धुजाहरू' गीतिकवितासङ्ग्रहको अध्ययन ९९
४.१८.१ कृति परिचय ९९
४.१८.२ विषयवस्तु र भाव १०२
४.१८.३ भाषाशैली १०३
४.१९ 'भुइँको धुलो' कवितासङ्ग्रहको अध्ययन १०४
४.१९.१ कृति परिचय १०४
४.१९.२ विषयवस्तु र भाव १०६
४.१९.३ भाषाशैली १०७
४.२० 'विधिको विधान' नाटकको अध्ययन १०८
४.२०.१ कृति परिचय १०८
४.२०.२ कथानक १०९
४.२०.२.१ आरम्भ भाग १०९
४.२०.२.२ विकास भाग १०९
४.२०.२.३ उत्कर्ष भाग ११०
४.२०.२.४ अपकर्ष भाग ११०

४.२०.२.५ अन्त्य भाग ११०

४.२०.३ पात्र विधान ११०

४.२०.४ द्वन्द्व विधान १११

४.२०.५ उद्देश्य १११

४.२०.६ परिवेश १११

४.२०.७ भाषाशैली १११

४.२१ 'भैचम्पा' खण्डकाव्य कृतिको अध्ययन ११२

४.२१.१ कृति परिचय ११२

४.२१.२ कथानक ११२

४.२१.२.१ आरम्भ भाग ११२

४.२१.२.२ विकास भाग ११२

४.२१.२.३ उत्कर्ष भाग ११३

४.२१.४ अपकर्ष भाग ११३

४.२१.२.५ अन्त्य भाग ११३

४.२१.३ पात्रविधान ११३

४.२१.४ बिषयवस्तु ११४

४.२१.५ उद्देश्य ११४

४.२१.६ परिवेश ११४

४.२१.७ भाषाशैली ११४

परिच्छेद पाँच

भैरवनाथ रिमाल 'कदम'को साहित्यिक योगदान ११६-१२४

५.१ कविता विधामा दिइएको योगदान ११६

५.२ गीतिक्षेत्रमा दिइएको योगदान १२२

५.३ लेख-रचनामा योगदान १२२

५.४ भजन लेखनमा योगदान १२३

५.५ नाटक लेखनमा योगदान १२४

५.६ लोकशैलीका गीत लेखनमा योगदान १२४

परिच्छेद छ

उपसंहार १२६

सन्दर्भ सामाग्री सूची १२९

परिशिष्ट १३१

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

संक्षिप्त रूप		पूर्ण रूप
अनु.	-	अनुवाद/अनुवादक
आई.ए	-	इन्टरमिडिएट अफ आर्टस्
एम्.ए.	-	माष्टर अफ आर्टस्
एस्.एल्.सी.	-	स्कुल लिभिङ्ग सर्टिफिकेट
डा.	-	डाक्टर
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	-	दोस्रो संस्करण
ने.रा.प्र.प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
प्रा.	-	प्राध्यापक
पृ.	-	पृष्ठ
बी.ए.	-	ब्याचलर अफ आर्टस्
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	-	विक्रम सम्वत्
सम्पा.	-	सम्पादक/सम्पादन
सह-प्रा.	-	सह-प्राध्यापक